

Оригиналан научни рад
Примљен: 5. маја 2018.
Прихваћен: 2. јул 2018.

УДК 355.486(497.11)"1941"
94(497.11)"1941"
COBISS.SR-ID 275160332

МА Борис Томанић, истраживач приправник,
ИНСТИТУТ ЗА САВРЕМЕНУ ИСТОРИЈУ,
БЕОГРАД
e-mail: borisbox62@gmail.com

ПРВИ ШУМАДИЈСКИ ПАРТИЗАНСКИ ОДРЕД ОД ОСНИВАЊА ОДРЕДА ДО СЛОМА УСТАНКА У СРБИЈИ (ЈУН–ДЕЦЕМБАР 1941)*

АПСТРАКТ: На основу необјављене и објављене архивске грађе, извора у виду мемоара, истраживачких текстова мањег обима и литературе, у раду се описује деловање Првог шумадијског партизанског одреда од његовог оснивања до повлачења у југозападну Србију након слома устанка. Истакнуте су важније борбе, скренута је пажња на организацију и формацију одреда и дат је већи простор односима који су владали на терену између зараћених страна.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Први шумадијски партизански одред, борбе, Немци, четници, жандарми, Аранђеловац, Лазаревац, Топола, Рудник.

Увод

Одлука Адолфа Хитлера и његове Врховне команде да немачке трупе војнички прегазе Југославију, донета на саветовању у Немачком главном штабу 27. марта 1941, имала је да се спроведе набр-

*Рад је део пројекта *Српско друштво у југословенској држави у 20. веку: између демократије и диктатуре* (177016) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

жим могућим путем. У том смислу истог дана издата је „Директива 25”, а немачки генерали израдили су до 30. марта детаљан оперативни план за нападачке војне операције. Југославија је нападнута 6. априла, без икакве претходне опомене и објаве рата. Овај напад отпочео је бомбардовањем из ваздуха небрањених градова, нарочито престонице Југославије Београда, иако је главни град већ пре почетка рата био проглашен отвореним, небрањеним градом. У муњевитом рату убрзо је уследила капитулација, која је потписана 17. априла 1941, а Немачка је одмах извршила окупацију и почела са распарчавањем југословенске територије.¹

За почетак организовања чланства Комунистичке партије у условима војног пораза и окупације који су уследили након Априлског рата, а у смислу обнављања и учвршћивања организација и партијске мреже, може се узети повратак Александра Ранковића из Загреба у Београд средином априла, где је три месеца вршио дужност секретара ОК КП Хрватске. Одмах се почело са организацијом одељења Агитпропа, војних комисија које су образоване при окружним комитетима, окружних, среских и месних комитета, а рад је појачан доласком Јосипа Броза у Београд у првој половини маја 1941. године. На територији Окружног повереништва у саставу Опленачког, Орашачког, Космајског и Колубарског среза, на којима ће касније деловати Први шумадијски партизански одред, било је око 113 чланова КПЈ и 14 кандидата; на територији Србије око 3.000 чланова. Крајем маја, на основу закључака мајских консултовања, дошло је и до образовања Покрајинског војног комитета Србије. Оснивање војних комисија настављено је и по окрузима Србије. Професионални револуционари чинили су језгро КПЈ за Србију. Од других чланова партије одвајао их је партијски стаж, стечено искуство у револуционарном раду, често дуже или краће робијање, борбени дух, уверење да нема препрека које се не могу савладати. Њихове биографије говоре да се радило о људима који су прошли кроз затворе, радили и школовали се првенствено у СССР-у, а и у другим земљама Европе, борили се у Шпанском грађанском рату. Напад Немачке на СССР 22. јуна 1941. комунисти су спремно дочека-

¹ Jovan Marjanović, *Ustanak i narodno-oslobodilački pokret u Srbiji 1941* (Beograd: Institut društvenih nauka, Odeljenje za istorijske nauke, 1963), 15–41; Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988. Druga knjiga. Narodnooslobodilački rat i revolucija 1941–1945* (Beograd: Nolit, 1988), 25–51. Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941. Uzroci i posledice poraza. 2* (Beograd: Narodna knjiga; Tito-grad: Pobjeda; Ljubljana: Partizanska knjiga, 1983), 247–303.

ли одмах изашавши на терен и у унутрашњости земље спремно почели да раде на организовању партизанских одреда, првенствено намењених за герилски вид борбе.²

Изласком ударних група из градова почело је формирање првих партизанских јединица, које су у јулу и августу кренуле да прерастају у партизанске одреде. За разлику од четника који су на челу батаљона имали углавном професионалне официре, комунисти су стратешки кадар стварали из редова чланова КПЈ (углавном шпанских бораца), као и резервних и активних официра који су били симпатизери комунистичког покрета.³

У литератури се појављују два датума везана за оснивање Првог шумадијског одреда. Војни комитет ПК за Србију одржао је 25. јуна седницу на којој су присуствовали и команданти будућих одреда. Том приликом Милан Благојевић, родом из Наталинаца, борац Шпанског грађанског рата, добио је задатак да у крајевима око његовог родног места крене са организовањем људи у циљу борбе против окупатора. На састанку у Копљарима 28. јуна 1941. одлучено је да се створи Први шумадијски народноослободилачки партизански одред.⁴ Тада је изабран и састав штаба. За команданта је изабран Милан Благојевић, за заменика команданта Милан Илић Чича, за комесара Милутин Тодоровић (од 7. јула Недељко Жакула), а за његовог заменика Душан Петровић Шане. На састанку су одређене и границе у којима ће дејствовати одред. Ова зона се с југа граничила висом Острвица, гребеном планинског масива Рудник, Рамаћским висом и селом Шењом; са истока линијом Лужница – Светлић – Сараново – Ратари; са севера линијом Кусадак – Марковац – Велика Иванча – Миросаљци – Јунковац; са запада линијом река Колубара – Љиг – Острвица. На тај начин зона дејствовања Првог шумадијског одреда налазила се на простору централне Шумадије, обухватајући Опленачки и Орашачки срез, као и делове Крагујевачког, Колубарског и Качерског среза.

² J. Marjanović, *n. d.*, 43–73, 81–93; Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945* (Београд: Војноиздавачки и новински центар, 1992), 149–158; Миливоје Станковић, *Први шумадијски партизански одред* (Београд: Народна књига, 1983), 97–100.

³ B. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu...*, 181, 184.

⁴ Први шумадијски народноослободилачки партизански одред, или како се чешће наводи у кореспонденцији Први шумадијски НОП одред, био је званични назив ове партизанске јединице. Ипак, у литератури одомаћио се назив Први шумадијски партизански одред или Први шумадијски одред, па смо и ми користили ове називе.

Након састанка у Копљарима приступило се прикупљању бораца у импровизованом логору, који се налазио у Горњој Трешњевици. Пристицањем првих бораца 1. јула 1941. добијали су се потпунији обриси одреда, па се и овај датум у литератури често узима за званични датум формирања одреда, а Горња Трешњевица за место где је одред формиран. Тада је прикупљено око 40 бораца, укључујући и Штаб одреда.⁵ Одред је из дана у дан растао, па је до средине јула имао око 90–100 људи. Људство је 8. јула распоређено по четама. Водило се рачуна о што бољем усклађивању социјалног састава, равномерној расподели чланова КПЈ, о потреби груписања људства према познавању терена итд. У 1. и 3. чету одређено је претежно људство из Орашачког среза, затим Качерци и Колубарци, а у 2. и 4. борци са територије Опленачког среза и из околине Страгара и Шаторње. Борци из Крагујевца, који су стигли у логор 4. јула, распоређени су у ове две чете. Чете су имале од 15 до 25 људи.⁶

Први окршаји и одмазде

Једним нападом жандарма из Тополе на Први шумадијски одред 19. или 20. јула, који се још прикупљао у Горњој Трешевици, започеле су борбе које је овај одред водио.⁷ С друге стране, Комесаријат за унутрашње послове Аћимовићевог Савета комесара јављао је у свом месечном извештају за јул 1941. да је „група наоружаних ли-

⁵ М. Станковић, *н. д.*, 105–120. Упоредити: *Vojna enciklopedija*. 6 (Београд: Редакција Војне енциклопедије, 1973), 580; Ј. Марјановић, *н. д.*, 101.

⁶ За команданта 1. чете постављен је Жика Новаковић, наредник-питомац из Блазнаве (убрзо замењен, а постављен Војислав Станојловић, 20. јула после битке са жандармима код Горње Трешњевице), а за комесара Трифун Петровић Макса, радник из Крагујевца. За команданта 2. чете постављен је Панта Станковић, радник из Винче, а за комесара Живко Томић, студент филозофије из Шаторње. За команданта 3. чете постављен је Раде Маричић, радник из Ропчева, а за комесара Велимир Герасимовић, земљорадник из Даросаве. За команданта 4. чете одређен је Никола Филиповић Благојче, радник из Крагујевца, а за комесара Никола Николић Грк, намештеник из Крагујевца. Током лета команданти чета су се мењали, али подела је остала иста. М. Станковић, *н. д.*, 119.

⁷ Са нападама на општинске архиве кренуло се раније, када је Први шумадијски одред запалио архиву у селу Божурњи код Тополе 11. јула и архиву у селу Пласковцу, такође крај Тополе, 12. јула 1941. године. Током овог месеца партизани су спалили архиве и у Винчи 14. јула, Загорици 17. јула, Мисачи 22. јула, Даросави и Орашцу 29. јула 1941. и Маслошеву 31. јула 1941. године. Током напада на општинске архиве партизани су вршили и пљачку општинских кас. Такође појединачне ликвидације „идеолошких” и „класних” непријатеља започеле су пре ових акција. *Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа, том I, књига 21* (даље: *Зборник I/21*) (Београд: Војноисторијски институт, 1965), 10–20.

ца" напала у Горњој Трешњевици жандармеријску патролу из Доње Шаторње.⁸ Сутрадан је у околину Трешњевице и Шаторње стигла једна немачка патрола. Помно претресајући терен, она је на крају спалила кућу заменика команданта одреда Милана Илића Чиче у Горњој Трешњевици.⁹ После овог окршаја Први шумадијски одред одржао је састанак на ком је донета одлука о подели одреда на две борбене групе. За дејство јужно од линије Букуља – Венчац – Наталинци одређене су 2. и 4. чета (Опленачка група), а северно 1. и 3. чета (Орашачка група).¹⁰

Партизани су на самом почетку својих акција кренули да врше присилну мобилизацију. Милета Радоњић из Забрежја, председник Бањске општине, приликом саслушања у Одељењу специјалне полиције у Београду 27. јула 1943. изјавио је, између осталог, да је приликом „првих партизанских акција“ око 40–50 Бањанаца отерано у село Брезовац. Старији су пуштени како би организовали одбор за исхрану партизана, док су млађи, око 10 младића, мобилисани.¹¹

Током читавог јула партизани су нападали готово искључиво жандарме. Печат идеолошког обрачуна био је доминантан. Ноћу 28. јула 1941. године 1. и 3. чета Првог шумадијског одреда напале су жандарме у Даросави и разоружале их. Овом акцијом почели су напади на жандармеријске станице по Опленачком и Орашачком срезу.¹² Дана 29. јула око 40 партизана из 2. и 4. чете напало је жандармеријску станицу у Наталинцима. Разоружана су четири жандарма, а „однешена је сва државна и приватна спрема жандарма“. О успешности партизанских акција сведочи и гашење жандармеријске станице у Белосавцима и жандармеријске патроле у Трнави.¹³ О тим

⁸ Војни архив (даље: ВА), Недићева архива (даље: НДА), кутија 52, фасцикла 1, документ 2 (даље: к. 52, ф. 1, д. 2); *Зборник I/21*, 14. Упоредити: М. Станковић, н. д., 137–143; Ј. Марјановић, н. д., 450; Мирко Милојковић, *Крв на лишћу. Записи о партизанском ратовању у Шумадији* (Београд: Нолит, 1955), 15–16.

⁹ М. Милојковић, н. д., 15–16; М. Станковић, н. д., 145.

¹⁰ М. Станковић, н. д., 143.

¹¹ Историјски архив Београда (даље: ИАБ), фонд: 1, Управа града Београда, Одељење специјалне полиције (даље: 1, ОСП), кутија: 555, досије: IV-Q-286-A (даље: К. 555, IV-Q-286-A). Види још: ИАБ, 1, ОСП, К. 555, IV-Q-286/17; ИАБ, 1, ОСП, К. 555, IV-Q-286/18; ИАБ, 1, ОСП, К. 555, IV-Q-286/19.

¹² *Zbornik I/1* (Beograd: Vojno-istoriski institut jugoslovenske armije, 1949), 402; Живомир Несторовић, *Црвене стазе* (Крагујевац: Светлост, 1962), 41–42; М. Станковић, н. д., 158–159.

¹³ На простору дејствовања Првог шумадијског одреда, пре свега на територији Опленачког, Орашачког и делом Колубарског среза деловала је Крагујевачка чета и Горњомилановачка чета Дунавског жандармеријског одреда, који је формиран половином јуна 1941. године. Крагује-

догађајима у Извештају о целокупном раду подручних органа од 20. августа 1941. којим Начелство среза опленачког обавештава управно одељење Банске управе Дунавске бановине каже се следеће: „Жандармеријска станица у Белосавцима и стална жандармеријска патрола у Трнави укинута су споразумно са жандармеријским властима због појаве наоружаних људи у већим групама који су вршили разоружавање станица, те да се не би дешавали такви случајеви, а да би се безбедност у срезу осигурала, са тих станица су повучени жандарми и образована су потерна одељења која су ушла у састав младеновачког жандармеријског вода. Да би се осигурала безбедност у овој срезу потребно је упутити жандармеријском воду у Тополи још 50 жандарма.”¹⁴ Ова молба за попуно жандармеријског вода никада није испуњена.

У непознатом партизанском извештају датованом 18. августа 1941. стоји да је Први шумадијски одред ликвидирао „плаћничку непријатељску власт скоро у свим општинама” у Опленачком и Орашачком срезу. Извршени су напади на жандармејске станице у: Даросави, Наталинцима, Белосавцима и Шаторњи. „Операције су свуда успеле и жандарми разоружани, осим у Белосавцима, где су успели да побегну”.¹⁵

Од средине јула напади партизана проширују се и на војне и војно-полицијске јединице Трећег Рајха. Акције постају интензивније почетком августа.¹⁶ Тако је при паљењу општинске архиве у

вачка чета је имала један вод жандарма у Аранђеловцу (командант Милан Милошевић) и Тополи (командант Обрад Кордић), а Горњомилановачка чета један вод у Лазаревцу (командант Војислав Марковић) и на Руднику. У Орашачком срезу жандармеријске станице налазиле су се још Доњој Шаторњи, Даросави и Страгарима. Док су се у Опленачком срезу жандарми стационирали још у Белосавцима, Наталинцима и Трнави. У Колубарском срезу жандармеријске станице биле су у Барошеву и Дудовици. Архив Србије (даље: АС), фонд: Земаљска комисија за ратне злочине (даље: ЗК), фасцикла XIV, документ 37 (даље: XIV, 37); АС, ЗК, XIV, 38; ВА, НДА, к. 28, ф. 3, д. 1; ВА, НДА, к. 52, ф. 1, д. 4; *Zbornik I/1*, 399; М. Станковић, н. д., 108.

¹⁴ АС, ЗК, XIV, 37; АС, ЗК, XIV, 38. Види: *Zbornik I/1*, 398–403.

¹⁵ ВА, Партизанска архива (даље: ПА), к. 1641, ф. 8, д. 1. Види: *Zbornik I/1*, 358, 360.

¹⁶ *Zbornik XII/1* (Београд: Војноисторијски институт, 1973), 229.

Најучесталије борбе Први шумадијски одред водио је са деловима 704. посадне дивизије на терену Колубарског среза и са деловима 714. посадне дивизије на терену Опленачког и Орашачког среза. Такође, врло често су се дешавали препади на разне немачке јединице које су се кретале путем Београд – Крагујевац, преко Тополе. Архив Југославије (даље: АЈ), фонд: 110–Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача (даље: 110), фасцикла 447, документ 975, досије број 3928 (даље: 447–975, дос. бр. 3928); Небојша Ђокић и Драган Савић, „Прилог изучавању немачког окупационог система у Србији 1941. године”, *Шумадијски анали*, број 6, (2011), 127–128; М. Станковић, н. д., 123, 313.

Горњој Трнави 8. августа дошло до сукоба у којем је погинуо један Немац и један од партизана.¹⁷ У првој од три заседе на брду Светиња код Чумића 13. августа, борци 2. и 4. чете напали су двоје војних путничких кола. Циљ је била заплена материјала. Убијена су два немачка војника, а један до три су рањени.¹⁸ Група од око 30–40 бораца чланова 2. и 4. чете 17. августа пуцала је у атару села Белосавци на аутобус у којем су се налазили немачки војници, који се кретао путем Младеновац – Топола, ранивши једног Немца.¹⁹ Између ових акција, 11. августа, нападнути су жандарми у Страгарима и убијен је жандармеријски наредник.²⁰ Почињали су напади и на руднике (Врбица, Мисача, Јунковац, Рудовци, Велики Црљени).²¹ У ноћи 20. августа на путу Топола – Наталинци нападнут је немачки ауто, који је запаљен, а два Немца су заробљена.²² Дана 25. августа 3. чета организовала је напад на путу Аранђеловац – Младеновац на Баљковици (место између Врбице и Орашца) на једно луксузно возило у ком су се, сем шофера, налазила два припадника жандармерије и један официр Гестапоа. Тада је убијен немачки официр. Истог дана на путу Топола – Наталинци организован је напад на једно луксузно возило, а шофер је убијен.²³ Ноћу између 25. и 26. августа десетина 1. чете, после рушења пруге у Копљарима, упала је у комбиновану немачко-жандармеријску заседу. Резултат борбе био је два погинула партизана, четири жандарма и два немачка војника (2. батерија 220. противтенковског дивизиона).²⁴ Због тога је немачка казнена

¹⁷ ВА, ПА, к. 1641, ф. 8, д. 1.

Погинуо је командант 1. чете Војислав Станојловић из Даросаве. После овог догађаја команду је примио Драгослав Мартиновић, радник из Лазареваца, а касније Милорад Лабудовић Лабуд, професор из Горњег Милановца. М. Милојковић, *н. д.*, 17; М. Станковић, *н. д.*, 173, 197.

¹⁸ *Зборник I/2* (Београд: Војноисторијски институт Југословенска народне армије, 1952), 105; *Zbornik XII/1*, 292; Упоредити: М. Станковић, *н. д.*, 180–184.

¹⁹ АС, ЗК, XIV, 38.

У извештају Штаба Првог шумадијског одреда од 3. септембра Главном штабу НОП одреда Србије ова борба је датована у 18. август 1941. године. Напомиње се да су Немци претрпели губитке од три мртва и 10 до 15 рањених. *Зборник I/2*, 106.

²⁰ ВА, НДА, к. 52, ф. 1, д. 4; *Zbornik I/1*, 400; *Зборник I/21*, 35.

²¹ *Зборник I/21*, 35; М. Станковић, *н. д.*, 176–177, 194–195.

²² Ј. Marjanović, *н. д.*, 478.

²³ *Зборник I/2*, 106; *Zbornik XII/1*, 327. Види: Ј. Marjanović, *н. д.*, 485.

²⁴ *Зборник I/2*, 106; М. Милојковић, *н. д.*, 18–19; М. Станковић, *н. д.*, 237.

У извештају немачког војног заповедника на Балкану од 25. августа помиње се да су 24. августа у „пределу Тополе ухваћена два бандита при вршењу саботаже на каблу и стрељана”. Такође се у извештају од 29. августа наводи да су у пушкарању код Копљара 27. августа убијена два и рањена три партизана, док су Немци имали три рањена, а жандарми два рањена. *Zbornik I/1*, 378, 380, 382, 512.

експедиција дошла у Копљаре 26. августа и лишила слободе 22 лица, а затим их спровела у Аранђеловац, где су затворени и задржани као таоци седам дана у циљу евентуалне одмазде. Сутрадан су у Копљарима као мера одмазде спаљене три куће.²⁵ Код Јунковца 27. августа Први шумадијски одред извршио је напад на један ауто Црвеног крста који је долазио из Београда и том приликом убијен је шофер. Циљ је вероватно била заплена санитетског материјала.²⁶ Истог дана 1. и 3. чета нападе су код Бистрице делове 220. противтенковског дивизиона, који је дошао из Аранђеловца како би оправио мост који су партизани срушили. У борби је погинуло 11 немачких војника, а седам рањених је касније умрло у болници.²⁷ У тим тренуцима у Првом шумадијском одреду било је око 150 до 200 људи, самим тим и чете су имале по 40–50 бораца.²⁸

Команда жандармерије јављала је 31. августа 1941. да се на територији Опленачког и Орашачког среза крећу „банде” јачине 50–150 људи. С једном таквом „бандом” која је дејствовала у рејону Аранђеловац – Копљаре сукобило се 27. августа жандармеријско потерно одељење под командом поручника Милан Милошевића, појачано немачким одредом. У борби је погинуло пет партизана, а више њих је рањено, док су Немци имали три рањена, а жандарми три рањена.²⁹ Три дана касније, 30. августа, немачки потерни одред ликвидирао је три партизана код Копљара.³⁰ Поред акција које су се свакодневно умножавале и које су имале за циљ дестабилизовање окупатора и његових помагача, партизански одреди извршили су у то време и низ убистава над недужним становништвом, вероватно из идеолошких и класних побуда.

Због почетка оружаних акција и временом, њихове учесталости, није изостао ни систем одмазди које је спроводио окупатор. Дана 16. августа 1941. на путу између Аранђеловца и Тополе, у селу Бањи, три немачка војника и један официр убијена су од припадника 4. чете Првог шумадијског одреда. Погинули Немци припадали су 220. противтенковском дивизиону стационираном у Аранђелов-

Овај дивизион је 10. августа упућен из Грчке на територију Србије Вишој команди 65 и стигао је у рејон Аранђеловац – Лазаревац 15. августа 1941. године. *Zbornik XII/1*, 358.

²⁵ АЈ, 110–828–20; *Zbornik I/1*, 380, 382, 512.

²⁶ ВА, НДА, к. 52, ф. 1, д. 4; *Zbornik I/1*, 380.

²⁷ *Зборник I/2*, 106. Упоредити: М. Станковић, н. д., 185–187.

²⁸ М. Станковић, н. д., 162, 177.

²⁹ АЈ, 110–252–568, дос. бр. 356; *Zbornik I/1*, 383, 406.

³⁰ *Zbornik I/1*, 384.

цу. Окупатор је због овог убиства одмах кренуо да врши рацију и прикупља становништво ради одмазде. Увече 16. августа у Бањи је убијено десет, а сутрадан, 17. августа, још две особе. Притом је попаљено још пар кућа. Извршиоци овог злочина били су припадници 714. дивизије.³¹

Мере одмазде које је спроводио окупатор у Србији имале су контраефекат. Уместо да пробуде страх и понизност код становништва, оне су изазивале отпор и револт. Његово расположење најбоље описује срески начелник Аранђеловца у извештају од 27. јула 1941: „Међу присутнима је завладао страх од власти, како српске тако још више немачке. Испитивањем узрока за ово, сазнао сам од више присутних који су то јавно изразили да ако се настави досадашњим начином рада нарочито немачких власти, онда ће настати још већа паника код народа и склањање по шумама. Ова бојазан долази од дана када се у новинама и путем радија сазнало да су стрељана два грађанина Аранђеловца, за које је народ из места и околине био уверен да нису чинили никаква акта саботаже ни активно деловали као комунисти. Због тога, без припита и консултовања са среским начелником, догађа се да свако непосредно позивање од немачких власти изазива у већини случајева бекство”.³²

Како се очекивало да борбе постану све чешће, партизански одред приступио је крајем августа реорганизацији. На саветовању у Брезовцу 26. августа Први шумадијски одред одлучио је да пређе са формација чета на батаљонску формацију. Такође је одлучено да се у складу са директивом ПК КПЈ за Србију од 8. августа крене у формирање народноослободилачких одбора. Следећег дана, 27. августа, у Маслошеву је извршен нови распоред. Првом батаљону је додељен источни део, Опленачки срез, са основном оријентацијом дејства на путу Топола – Крагујевац. Другом батаљону додељена је северозападна зона, дејствовао је према Лазаревцу и Колубарским рудницама. Трећи батаљон имао је задатак да усмери главна дејства на комуникације Топола – Рудник и Топола – Аранђеловац и да оперише углавном по Орашачком срезу. Поред формирања три батаљона, спроведена је и реформација чета. Од постојеће четири че-

³¹ АЈ, 110-134-348-134-350, 134-368-134-370, 145-72-145-74, одлука за Функеа ф. бр. 6600, одлука за Штала ф. бр. 6601, одлука за Конопацког ф. бр. 8784, дос. бр. 3067; *Zbornik I/1*, 370; *Зборник I/2*, 105-106.

³² ВА, НДА, к. 19, ф. 3, д. 2.

те створено је девет чета, распоређених у три батаљона. У том тренутку било је око 240 бораца.³³

Борбе су све чешће, жртва је све више

Од почетка септембра Први шумадијски партизански одред суочио се у борбама с крупнијим жандармеријским јединицама, чија је реорганизација уследила 6. септембра, након успостављања владе Милана Недића 29. августа 1941. године.³⁴ Након само недељу дана уочена је неефикасност жандармеријских одреда, па су убрзо,

³³ ВА, ПА, к. 1641, ф. 8, д. 5; *Зборник 1/20* (Београд: Војноисторијски институт, 1965), 70; Ј. Марјановић, *н. д.*, 245; М. Станковић, *н. д.*, 214–217. О грешкама у раду и стању у Окружном партијском руководству у Аранђеловцу види: *Зборник 1/2*, 67–68, 150–152, 168–169, 176–180.

Распоред командног кадра по батаљонима: Први батаљон (командант Душан Дугалић, комесар Данило Станковић Дача), Други батаљон (командант Радислав Терзић – смењен после борбе у Степојевцу 11. септембра, након њега Нинко Сакић, убрзо Душан Вукотић Уча), комесар Ото Леви), Трећи батаљон (командант Живадин Миловановић – после његове погибје 30. септембра 1941, Милорад Лабудовић Лабуд), комесар Трифун Петровић Макса.

Распоред командног кадра по четама: 1. чета (командант Драгослав Мартиновић Миша, радник из Шопића; комесар Душан Вукотић Уча, учитељ из Бара (Црна Гора)); 2. чета (командант Првослав Малишић Пилот, ваз. подофицир из Чумића; комесар Миладин Јовичић, студент права из Жабара); 3. чета (командант Лазар Борђошки Лала, порески чиновник из Сремских Карловаца, комесар Живко Томић, студент филозофије из Доње Шаторње); 4. чета (командант Лазар Грубор, радник из Брајковца; комесар Сима Бенвенисти, студент технике из Београда); 5. чета (командант Радоје Маричић, банкарски чиновник из Ропчева, комесар Велимир Герасимовић, земљорадник из Даросаве); 6. чета (командант Дејан Лукић, бравар из Вреоца; комесар Војислав Савић, учитељ из Боговађе); 7. чета (командант Никола Филиповић Благојче, радник из Олузена; комесар Миодраг Новаковић, бравар из Блазнаве); 8. чета (командант Верољуб Лукић Чаробњак, ваз. подофицир из Божурње; комесар Миодраг Новаковић, бравар из Блазнаве (уједно комесар 7. чете (?))); 9. чета (командант Ђорђе Ђурић Шарац, радник из Горње Трешњевице; комесар Слободан Берберски Лала, студент права из Зрењанина). Касније се командни кадар мењао, али је распоред чета остао исти. М. Станковић, *н. д.*, 215, 240.

По подацима из књиге Мирка Милојковића *Крв на лишћу...*, сваки батаљон је образован у различитом месту. Тако је Први (Опленачки) батаљон, који је оперисао на територијама срезова Опленачког и Крагујевачког до села Чумић, формиран од Душана Петровића у Маслошеву. Други (Колубарски) батаљон, који је деловао у Колубарском и делом у Орашачком срезу, образовао је Станислав Сремчевић у Даросави. Трећи (Орашачки) батаљон, који је водио борбе у Орашачком и делом у Колубарском срезу, формирали су Милан Благојевић и Милован Милосављевић у Брезовцу. Командни кадар који је наведен у овој књизи донекле се разликује од остатка литературе. Тако је наведено да је за комесара Другог батаљона именован Велимир Герасимовић, што потврђује и Живомир Несторовић, док је за команданта Трећег батаљона именован Живојин Илић, а за комесара Недељко Жакула. М. Милојковић, *н. д.*, 210–211; Ж. Несторовић, *н. д.*, 49.

³⁴ Формирано је осам жандармеријских одреда 6. септембра 1941, који су упућени у подручја широм Србије. У подручје деловања Првог шумадијског одреда упућен је 4. одред бројности око 40 људи, под командом капетана Константина Рогајског. Задатак овог одреда био је и да са 5, 6, и 7. одредом, који су дејствовали источно од 4. одреда све до Млаве, избију на линију Аранђеловац – Топола – Рача – Свилајнац и ухвате везу са четничким одредом Косте Пећанца. Бојан Димитријевић, *Војска Недићеве Србије. Оружане снаге Српске владе 1941–1945* (Београд: Службени гласник, 2014), 75–76, 79–80; *Zbornik 1/1*, 407–408.

15–16. септембра, формиране прве јединице Српске добровољачке команде (СДК), чије је језгро чинила омладина ЗБОР-а.³⁵ Колаборационистичке снаге појачане су преласком одреда Косте Пећанца 26. августа и касније оснивањем Руског заштитног корпуса (РЗК) од руских избеглица.³⁶ Због све већег ширења устанка, који је „у почетку имао комунистички, а онда попримио национални карактер”³⁷, реаговао је и немачки окупатор, па је приступио реорганизацији и допуни својих јединица. С тим циљем из Грчке је 16. септембра 1941. прекомандован генерал Франц Беме, који је добио задатак да устанак сломи немилосрдном жестином. Од тог момента партизански одреди водили су све чешће борбе, суочавајући се са још тежим искушењима.³⁸

На самом почетку месеца, 2. септембра, на непознатој локацији 8 километара јужно од Тополе дочекал је у заседи немачки телефонски аутомобил са пет Немаца, од којих је један убијен, двојица су заробљена, а двојица су успела да побегну. Заробљеници су након разоружања и скидања одећа и чизама пуштени.³⁹ Истог дана 3.

³⁵ У подручје деловања Првог шумадијског одреда упућен је 7. добровољачки одред под командом добровољца Александра Лазаревића, јачине 86 људи, формиран 3. октобра, са седиштем у Аранђеловцу. Заједно са 3. и 5. одредом (формиран 26. септембра, познат као Шумадијски) имао је задатак да прочисти овај крај, нарочито Букуљу. АЈ, 110–252–589, дос. бр. 356; Б. Димитријевић, *н. д.*, 113, 115.

³⁶ Стављање четничких одреда у службу владе Милана Недића изазвало је расцеп у организацији Косте Пећанца. Неки су здушно стали уз њега (пензионисани мајор Живан Милованчевић, командант Опленачког одреда и поп Александар Костић, командант Орашачког одреда). Добар део пришао је Равногорском покрету, док су појединци почели самостално да раде, па чак и да сарађују са партизанским покретом. Познати пример такве сарадње је споразум између генерала Љубомира Новаковића, војводе Шумадијског и Милана Благојевића, команданта Првог шумадијског одреда 20. септембра 1941. код манастира Вољавча у Страгарима. Поред поменутих четничких одреда, на територији деловања Првог шумадијског партизанског одреда оформљени су још: Качерски одред (капетан Љубисав Миловановић), Космајски одред (Никола Никчевић), Руднички одред (наредник Светозар Радичевић), Горњоколубарски одред (Драгољуб Каменица) и неколико мањих у Љигу, Венчанима, Рудовцима, Копљарима итд. АЈ, 110–602–335; ВА, ПА, к. 1641, ф. 8, д. 6; Б. Димитријевић, *н. д.*, 97; М. Станковић, *н. д.*, 129–130, 248–249, 277.

Текст споразума између генерала Љубе Новаковића и Милана Благојевића садржао је опште форме: заједничка борба против фашизма, обједињавање заједничке команде, реципрочна подела заплетеног материјала, право народа на слободне изборе после ослобођења, забрана присилне мобилизације, забрана личне освете, сарадници окупатора биће извођени пред народне судове итд. На крају се испоставило да споразум није поштован ни од једне, ни од друге стране. ВА, ПА, к. 1641, ф. 8, д. 4; *Зборник I/20*, 58–62; *Zbornik XII/1*, 446. Види још: ИАБ, 1, ОСП, К. 556, IV-Q-286/38.

³⁷ *Zbornik XII/1*, 404–406.

³⁸ Венцеслав Глишић, *Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941–1944* (Београд: Рад, 1970), 55–58.

³⁹ ВА, ПА, к. 1641, ф. 8, д. 5; *Зборник I/20*, 67; *Zbornik XII/1*, 354.

батаљон Првог шумадијског одреда напао је и успео да заузме жандармеријску станицу у Руднику, док је 1. батаљон 3. септембра заузео жандармеријску станицу у Страгарима.⁴⁰ На путу Младеновац – Топола 6. септембра отворена је ватра на немачко возило, а један војник је погинуо.⁴¹ Извештај Министарства унутрашњих послова Недићеве владе за месец септембар 1941. бележи да се у близини Аранђеловца 10. септембра догодила борба између једне жандармеријске патроле од седам људи и партизана, у којој је погинуо један „комуниста”.⁴² Истог дана извршен је напад на жандармеријску станицу у Наталинцима. Жандарми су прихватили борбу, која се водила сат и по. На крају партизани су били приморани да се повуку. У борби је на обе стране било неколико рањених. У акцији је учествовало 60 партизана, жандарма је било око 30.⁴³ Дана 11. септембра 2. батаљон налазио се у селу Степојевац, где је ручао у кафани на главном друму Ваљево – Београд. У том тренутку наишли су Немци са „једним аутомобилом са гусеницама и 6 камиона”. Захваљујући присебности партизана Душана Пакића из Петке, који је одмах из немачког пушкомитраљеа отворио паљбу на Немце, остали борци успели су да се извуку из очајног положаја у коме су се налазили. Приликом повлачења теже су рањена два партизана. Према казивању сељака, 11 Немаца је убијено а седам рањено.⁴⁴

Партизански напади настављени су са несмањеном учесталошћу, али и са великом дозом необазривости. Не сагледавајући шири контекст последица, они су извршавали нападе на немачке колоне, убивши притом неколико војника Трећег рајха, што је резултирало одмаздама, које су за ово поднебље биле великих размера. У једном таквом нападу 1. батаљона Првог шумадијског одреда 13. септембра, на аутобус који је саобраћао на релацији Београд – Топола – Крагујевац, код села Горње Трнавe партизани су убили два Немца, Александра Телера, власника радње у Крагујевцу, који је напустио Аустрију после Аншлуса и капетана Гестапоа из Крагујевца. Аутобус је запаљен, а путници су, углавном трговци из Крагујевца, опљачка-

Према Извештају Команде немачких трупа LXV од 12. октобра изгледа да се ова борба, у којој је учествовао 1. батаљон 741. пука 714. дивизије, одиграла у Винчи и да су у њој погинула два партизана. *Zbornik I/1*, 513.

⁴⁰ *Зборник I/21*, 81; М. Станковић, н. д., 222–225.

⁴¹ *Zbornik XII/1*, 371.

⁴² ВА, НДА, к. 52, ф. 1, д. 6; *Зборник I/21*, 95.

⁴³ ВА, ПА, к. 1641, ф. 8, д. 5; *Зборник I/2*, 344; *Зборник I/20*, 68; *Зборник I/21*, 95.

⁴⁴ ВА, ПА, к. 1641, ф. 8, д. 5; *Зборник I/20*, 68; М. Станковић, н. д., 238–240.

ни. Због убиства двојице Немаца казнена експедиција 220. противтенковског дивизиона у циљу одмазде убила девет лица из Горње Трнаве и извршила низ пљачки и паљења домаћинстава 16. септембра 1941. године.⁴⁵

Половином септембра 1. батаљон Првог шумадијског одреда налазио се у источним деловима Опленачког среза, где је агитовао за партизански покрет, због тога што се становништво ових села (Јунковац, Клока, Шуме, Горович, Трнава) ретко јављало у њихове редове. Тих дана примећено је кретање неколико немачких колона које су се враћале у Крагујевац, па је одлучено да батаљон 20. септембра направи заседу на путу Крагујевац – Топола, а за место заседе изабрано је брдо Светиња код села Чумић. Рано ујутру 1. батаљон напао је немачку колону од четири мотоцикла, једном камиона и једног луксузног аутомобила. Битка се распламсала када је у њу, сасвим случајно, ушао 3. батаљон 721. пука 714. дивизије, који се кретао истим путем из Крагујевца за Лазаревац. Партизански батаљон се повукао, имајући два погинула борца из својих редова. Што се тиче Немаца, њихов број погинулих варира између 15 и 30.⁴⁶

Следећег дана уништена је архива у Наталинцима, а у исто време ликвидирани су два „позната петоколониша”.⁴⁷ Истог дана у сукобу 2. батерије 220. противтенковског дивизиона и 3. батаљона Првог шумадијског одреда код Копљара страдала су три партизана.⁴⁸

Неколико дана касније, по наређењу генерала Бемеа, 714. дивизија добила је задатак да утврди распоред и јачину устаничких снага на сектору Топола – Рудник – Горњи Милановац. Као испомоћ добила је један механизовани одред с оклопним аутомобилима и неколико лаких тенкова. Дана 24. септембра 3. батаљон Првог шумадијског одреда пресрео је ову колону на Прокопу у Винчи, где се развила борба. Претпоставља се да су убијена два немачка војника, а да је један тешко рањен. Партизани нису имали губитака. По свему судећи, изгледа да су партизани у овој акцији напали и немачку

⁴⁵ АЈ, 110–95–329–95–331, 134–419–134–421, одлука за Бишофсхаузуена ф. бр. 1815, дос. бр. 3960, одлука за Штала, ф. бр. 6601, дос. бр. 3804; ВА, НДА, к. 52, ф. 1, д. 6; ВА, ПА, к. 1641, ф. 8, д. 5; *Zbornik I/1*, 438, 515; *Зборник I/20*, 69. Упоредити: М. Станковић, *н. д.*, 228–230.

⁴⁶ ВА, ПА, к. 1641, ф. 8, д. 5; ВА, ПА, к. 1641, ф. 8, д. 6; *Зборник I/20*, 69; М. Станковић, *н. д.*, 241–245.

⁴⁷ ВА, ПА, к. 1641, ф. 8, д. 5; *Зборник I/20*, 69.

⁴⁸ *Zbornik I/1*, 516.

претходницу и том приликом убили три војника, док су два тешко ранили.⁴⁹

На дан 27. септембра сукобила се једна партизанска чета са Немцима у Зеокама. Убијени су један немачки официр и три немачка војника, док је на страни партизана погинуо један борац.⁵⁰

На самом крају месеца, 30. септембра, вођена је борба у Мисачи између 8. и 9. чете, 3. батаљона, Првог шумадијског одреда и тзв. Чаругине групе, пљачкашког одреда који је предводио Милосав Живановић Чаруга, сељак из Лисовића, који је пред рат убио председника општине и због тога робијао. Чаругина група била је једна од многобројних које су се у то време кретале по терену. Ова група од 20 до 30 људи спустила се са Космаја у Мисачу, где је примила борбу са партизанским одредом. На крају окршаја обе групе имале су по једног погинулог.⁵¹

Крајем септембра одиграла се још једна борба, овог пута између 5. чете 2. батаљона Првог шумадијског одреда и жандармеријске посаде која је кренула аутобусом у Даросаву. Партизани су морали да се повуку, али су успели да нанесу губитке жандармима – три убијена и више рањених бораца.⁵²

На основу споразума о заједничком наступању, четници и партизани успели су 29. септембра да ослободе Горњи Милановац. У наступајућим борбама, које су се водиле за очување постојећих позиција, учествовала су и два вода 7. чете 3. батаљона Првог шумадијског одреда, која су примила борбу са 3. батаљоном 749. пука 717. дивизије, упућеног из Крагујевца 4. октобра 1941. године. Од 15. октобра на простору око Горњег Милановца био је ангажован и 1. батаљон Првог шумадијског одреда, који је водио борбе са истим немачким батаљоном. Немачка борбена група вратила се из овог похода са 10 мртвих и 26 рањених војника, што је нацистима послужило као повод да почине најстрашнији ратни злочин у Србији то-

⁴⁹ ВА, ПА, к. 1641, ф. 8, д. 5; ВА, ПА, к. 1641, ф. 8, д. 7; *Зборник I/20*, 69–70. Упоредити: М. Станковић, *н. д.*, 259–263.

⁵⁰ ВА, ПА, к. 1641, ф. 8, д. 8; *Зборник I/20*, 105.

⁵¹ ВА, ПА, к. 1641, ф. 8, д. 8; *Зборник I/20*, 105; М. Станковић, *н. д.*, 263–264.

Партизани су успели да надјачају противника, али је погинуо командант 3. батаљона Живадин Миловановић из Горње Трешњевице. Након његове погибије комаду над 3. батаљоном преузео је Милорад Лабудовић Лабуд. ВА, ПА, к. 1641, ф. 8 д. 6; М. Станковић, *н. д.*, 263–264.

⁵² Ж. Несторовић, *н. д.*, 48.

ком окупације: масовно стрељање у Крагујевцу 19–21. октобра 1941. године.⁵³

Почетком октобра десило се још једно од масовних стрељања током рата проузроковано партизанском акцијом. На брду Светињи код Чумића 2. октобра стрељано је 21 лице, а 4. октобра наређено је да се из логора у Шапцу и „јеврејског пролазног логора” из Београда стреља 2.100 особа (на крају стрељано 2.200). Одмазда је проузрокована нападом 1. батаљона Првог шумадијског одреда 2. октобра на конвој 521. пука за везу, који се кретао од Берлина ка Солуну код брда Светиња.⁵⁴ Тог дана је убијен 21 немачки војник и официр, један војник је нестао и један је тешко рањен (касније умро). Униформе су им скинуте и запаљено је пет немачких камиона. Партизани нису имали губитака.⁵⁵

Истог дана 2. батаљон Првог шумадијског одреда започео је блокаду Лазаревца, у којем су се налазили делови 125. пука.⁵⁶ Ради

⁵³ ВА, ПА, к. 1641, ф. 8, д. 8; *Зборник I/20*, 108; Станиша Бркић, *Име и број. Крагујевачка трагедија 1941* (Крагујевац: Спомен-парк „Крагујевачки октобар”, 2007), 33–37; Valter Manošek, *Holokaust u Srbiji. Vojna okupaciona politika i uništavanje Jevreja 1941–1942* (Beograd: Službeni list SRJ, 2007), 160–161.

⁵⁴ У књизи М. Милојковића *Крв на лишћу...* из можемо наслутити да се водила једна, а не две борбе на Светињи. Наиме, према партизанском батаљону који је напао немачку колону (1. батаљон), саставу немачке колоне и броју погинулих партизана приликом напада, може се закључити да се ова борба односи на ону од 20. септембра 1941. године. С друге стране, ако бисмо издојили само немачку одмазду, која се десила након борбе над 21 становником околних села, констатовали бисмо да се овај опис односи на борбу на Светињи од 2. октобра 1941. године. М. Милојковић, *н. д.*, 31–35.

⁵⁵ АЈ, 110–95–329–95–331, Одлука за Бишофсхаузену ф. бр. 1815, дос. бр. 3960; ВА, Немачка архива (даље: НА), к. 41-Б, ф. 1, д. 8, стр. 369–377; *Zbornik I/1*, 480–481, 496–500, 632, 672; *Zbornik XII/1*, 488, 490; Б. Димитријевић, *н. д.*, 132; В. Глишић, *н. д.*, 60; М. Станковић, *н. д.*, 265–274.

Број од 54 убијена Немаца који се наводи у Извештају Штаба Првог шумадијског одреда од 14. октобра 1941. Главном штабу Србије делује претерано. Поготово када се зна да је у том тренутку важила наредба фелдмаршала Кајтела „сто за једног” и да је по том принципу наређено стрељање 2.100 људи. У осталим партизанским изворима који говоре о борби појављују се сличне бројке страдалих Немаца. Тако се у једном недатованом документу, који даје сумиран преглед борби Првог шумадијског одреда, помиње да су партизани том приликом убили 29 Немаца, а 34 заробили (од тога после 24 убијено), док се у другом документу сличне садржине каже да је 50 Немаца убијено, а 24 заробљено. М. Станковић у свом делу напомиње да су том приликом партизани убили 52 немачка војника и 2 официра, док је седам војника заробљено и спроведено за Горњи Милановац. На крају, очевици из Тополе тврдили су да су Немци са Опленца 2. октобра отпремили два немачка официра, а 4. октобра 22 немачка војника. ВА, ПА, к. 1641, ф. 8, д. 8; *Зборник I/20*, 105. Види још: ВА, ПА, к. 1641, ф. 8, д. 7; ВА, ПА, к. 1641, ф. 8, д. 11; ВА, ПА, к. 1642, ф. 14, д. 1; М. Станковић, *н. д.*, 265–274.

⁵⁶ Овај пук је евакуисан из Солуна, а први делови су стигли у Србију 10. септембра 1941. године. Предвиђено му је деловање на простору Обреновац – Уб ради успостављања сигурне везе са 704. дивизијом. *Zbornik XII/1*, 375–376.

успешног извођења овог задатка дигнут је у ваздух мост на реци Пештан, између Лазаревца и Вреоца. Мобилисано је становништво из околних села и прекопани су сви друмови око Лазаревца, а прилази су блокирани. Током опсаде у заседу партизана 4. октобра упало је седам немачких бициклиста, који су послати као извидница: један је погинуо у борби, тројица су ухваћена, а тројица су успела да побегну. Дана 5. октобра заробљено је 15 Пећанчевих четника, а следећег дана развила се већа борба у којој су Немци успели да окруже 2. батаљон. Заслугом четничког војводе раљског Драгише Миливојевића, који је бранио одступницу, партизани су успели да пробију обруч. У борби је погинуло четири партизана, један је тешко рањен, а један заробљен. Према казивању мештана, Немци су имали око 50 погинулих. Истог дана 5. чета 2. батаљона пресрела је 70 немачких бициклиста код Барошевца. У борби која се распламсала Немцима је у помоћ стигао четнички одред војводе Лазаревића. Партизани су имали једног погинулог и једног рањеног борца, док је број погинулих немачких војника непоуздан и креће се између 12 и 20. У међувремену, на састанку Коче Поповића, команданта Посавског партизанског одреда и Милана Благојевића, команданта Првог шумадијског партизанског одреда, одлучено је да се од акције заузимања Лазаревца одустане због немачке офанзиве ка Ваљеву и Шапцу. На састанку је такође одлучено да Милан Благојевић преузме привремену команду над Космајским одредом и 2. посавским (београдским) батаљоном Посавског одреда ради сређивања прилика у овим јединицама.⁵⁷

Током овог месеца, 4. октобра одиграла се борба у Мисачи, у којој су партизани натерали у повлачење жандарме који су за собом оставили четири борца.⁵⁸ Борба у Рајковцу између Опленачког одреда Пећанчевих четника Живана Милованчевића и 1. батаљона Првог шумадијског одреда десила се 6. октобра. У њој је погинуло десет, рањено три, заробљено четири, а побегла су четири четника. Овим окршајем Опленачки одред Косте Пећанца престао је да постоји. После ове борбе Живан Милованчевић изашао је из одреда

⁵⁷ ВА, ПА, к. 1641, ф. 8, д. 7; ВА, ПА, к. 1641, ф. 8, д. 8; *Зборник I/20*, 106–107, 109; М. Станковић, *н. д.*, 313–317.

⁵⁸ ВА, ПА, к. 1641, ф. 8, д. 7.

Пећанчевих четника и ускоро постао срески начелник Опленачког среза.⁵⁹

У првој половини октобра, након ових догађаја, Први шумадијски одред водио је мање борбе и правио саботаже, а у једној борби на прузи код Копљара половином месеца страдало је три партизана из 7. чете 3. батаљона. Откривено је да је у чети био један борац који је одавао кретања Немцима; идентификован је и стрељан у Бањи.⁶⁰ С друге стране, између 8. и 9. октобра 1941. у Даросави је почињен један од већих злочина партизанског покрета на овом простору у Другом светском рату. Други батаљон извршио је ликвидацију над шест особа из Даросаве под оптужбом да „су активно помагали општинској управи и жандармима, а касније и Немцима, у спровођењу наредби за сакупљање оружја, муниције и друге ратне спреме, у извођењу људи на градњу пута и интернирању бивших југословенских војника. Поред тога свим средствима су настојали да спрече одлазак мештана у партизане”.⁶¹

Други батаљон Првог шумадијског одреда, заједно са једним водом из Посавског одреда, пружио је помоћ космајским партизанима који су водили борбу против „недићеваца” и Пећанчевих четника у Арнајеву, 10. октобра 1941. године. На крају борбе удружене снаге Недићеве владе имале су десет мртвих, а заробљено је пет „петоколонаша”, „са којима је поступљено према директивама”. Код партизана није било губитака.⁶²

Средином октобра у одреду је било око 450 бораца. Количина наоружања била је и више него довољна да задовољи потребе јединице, па је у том смислу дато око 200 кг експлозива Космајском одреду. Чете су биле у константном покрету. Због страха од непријатељских напада и ситуације на терену ноћевало се по сеоским школама и кућама. Храна је добијана или узимана од сељака, а у већини места основани су одбори за исхрану. Одред је располагао са око 100.000 динара. Сваки батаљон издавао је батаљонске новине, а у политичком раду предњачио је 1. батаљон. Од срезова у којима је деловао, Први шумадијски одред је најмање утицаја имао у Колубарском срезу. Борцима се у ретким тренуцима предаха допуштало

⁵⁹ ВА, ПА, к. 1641, ф. 8, д. 7; ВА, ПА, к. 1641, ф. 8, д. 8; *Зборник 1/20*, 107; М. Милојковић, н. д., 30–31; М. Станковић, н. д., 289–291.

⁶⁰ М. Станковић, н. д., 280–283.

⁶¹ ВА, НДА, к. 52, ф. 1, д. 8; Ж. Несторовић, н. д., 45.

⁶² *Zbornik 1/1*, 217; М. Станковић, н. д., 374–375.

да се одморе и забаве: у неким четама постојале су гитаре, спремале су се хорске рецитације и одломци из позоришних представа (Карел Чапек „Мајка”) итд.⁶³ Ипак, партизански борци највише времена су проводили у борбама и мањим акцијама саботаже, у паљењу архива и ликвидирању „петоколониша”.

Борбе су постајале све чешће, а жртва је било све више. У ноћи 13. на 14. октобар 1941, 3. батаљон Првог шумадијског одреда напао је Аранђеловац. У месечном извештају Министарства унутрашњих послова Недићеве владе наводи се да су партизани бацили бомбе на затвор среског суда и пошту у Аранђеловцу и да није било жртва. Миливоје Станковић, напротив, наводи више мртвих на обе стране.⁶⁴ Изгледа да заиста није било мртвих пошто се не наводе ни имена мртвих партизана, а према досадашњем истраживању није познато да је уследила било каква одмазда за убијене Немце.

У другој половини октобра забележена је и борба између 2. батаљона Првог шумадијског одреда и жандарма који су из Венчана дошли у Даросаву. После једночасовне борбе у крају Врањевац жандарми су се повукли према Аранђеловцу, имајући у својим редовима једног убијеног и више рањених, а партизани су имали исте губитке.⁶⁵

Акције партизанског одреда у септембру и октобру описане су у Извештају о целокупном раду подручних власти од 19. октобра 1941. Начелства Орашачког среза: „Општа ситуација у овом срезу није се ништа побољшала, већ напротив још се више погоршала. Комунистичка терористичка акција још је више појачана и док је раније ова акција била у главном уперена на општинске управе, општинске председнике и друге општинске службенике, у последње време комунисти су почели масовно одводити, убијати и пљачкати угледне и имућне људе. Осим тога почели су у селима мобилисати и силом приморавати људе, да ступе у њихове редове. Ова најновија терористичка акција комуниста још је више погоршала критично стање које је већ постојало”. У извештају се на крају закључује да је потребно „да се повећа број жандарма при жандармеријској станици у Аранђеловцу и то од 30 на 50 људи, за обезбеђење вароши, јер постоји бојазан, да ће комунисти поново покушати да нападну на

⁶³ ВА, ПА, к. 1641, ф. 8, д. 8; *Зборник I/20*, 104, 110–111.

⁶⁴ ВА, НДА, к. 52, ф. 1, д. 8; ВА, ПА, к. 1641, ф. 8, д. 8; *Зборник I/20*, 111; М. Станковић, *н. д.*, 293–299.

⁶⁵ Ж. Несторовић, *н. д.*, 48–49.

Аранђеловац, пошто се исти стално налазе у околним селима у близини вароши. У околини Аранђеловца, комунисти се све више концентришу тако, да је варош блокирана и исто тако сви путеви који воде у Аранђеловац”.⁶⁶

У Опленачком срезу стање је било слично. Жандармеријска станица је остала само у вароши Тополи. Разлог укидања осталих станица, како се наводи у „Извештају о целокупном раду подручних власти” од 19. октобра 1941. Начелства Опленачког среза, било је то „што су непознати наоружани људи-комунисти у несразмерно већим групама вршили нападе на станице, тако да станице нису биле у могућности да дају отпор да се одрже, јер се нису повећале у људству и ако је то више пута предлагано”.⁶⁷

Акција сламања устанка

Окупатор после ових догађаја организује једну групу српских оружаних одреда, тзв. Колубарску групу одреда, под командом мајора Милана Калабића, стационарану у Аранђеловцу од 21. октобра 1941. године.⁶⁸ Ту су били 9. оружани подофицирски одред (мајор Милан Калабић) и 7. добровољачки одред (под командом Александра Аце Лазаревића, адвоката из Шаторње). Групи се касније придружио Горњоколубарски одред војводе Драгољуба Каменице, а од 11. новембра Качерски одред војводе Љубисава Миловановића,⁶⁹ као и одреди мајора Манојла Кораћа и капетана Вучка Игњатовића.⁷⁰ У групи су често владале несугласице, јер је мајор Милан Калабић био познат по неповерењу према припадницима СДК.

Група је најжешћу борбу водила у Белановици 21. и 22. октобра 1941. године. Окршаји су почели већ 19. октобра, када су се на релацији Драгољ – Белановица сукобљавале 1. колубарска чета Ваљевског партизанског одреда и Руднички равногорски одред, с једне и Качерски одред Пећанчевих четника, с друге стране. Сукоб је добио на масовности када су се од 21. октобра у њега укључили 1. батаљон Првог шумадијског одреда и главнина Колубарске групе. У

⁶⁶ ВА, НДА, к. 28, ф. 3, д. 51.

⁶⁷ ВА, НДА, к. 28, ф. 3, д. 55.

⁶⁸ ВА, НДА, к. 28, ф. 3, д. 52; ИАБ, 1, ОСП, К. 287, IV-Q-46/15.

⁶⁹ Б. Димитријевић, *н. д.*, 147–148; М. Станковић, *н. д.*, 129–130, 248–249, 277.

⁷⁰ Nikola Milovanović, *Kontrarevolucionarni pokret Draže Mihailovića. Izdaja. 1* (Beograd: Slovo ljubve, 1983), 223.

жустрој борби у Белановици између 21. и 22. октобра главни удар претрпеле су 1. колубарска чета Ваљевског одреда и 3. чета 1. батаљона Првог шумадијског одреда. Обе стране су се повукле, имајући у својим редовима више десетина погинулих. У Извештају Министарства унутрашњих послова Недићеве владе за новембар месец 1941. наводи се да је убијено 52, а заробљено 18 „комуниста“, док је на страни „Калабићевог одреда“ било двоје лакше рањених. С друге стране, Миливоје Станковић наводи да је Колубарска група имала „преко стотину избачених из строја“, а такође се из приложеног може наслутити да су партизани имали губитке између 25 и 35 бораца.⁷¹

Истакнутије борбе вођене су и у Јунковцу 27. октобра, када је погинуло око 20 партизана из 2. батаљона Првог шумадијског одреда (између осталих и седам бораца из Даросаве) и неколико припадника Колубарске групе;⁷² затим у Винчи 31. октобра против 9. чете 3. батаљона Првог шумадијског одреда, када су убијена два партизана, а више њих ухваћено⁷³ и 1. новембра када је предузето чишћење терена у Брезовцу, Горњој и Доњој Шаторњи и Горњој и Доњој Трешњевици. Колубарску групу прво је напао Руднички равноторски четнички одред у Манојловцима и одбио је ка Доњој Трешњевици, где су је сачекале удружене чете 3. батаљона Првог шумадијског партизанског одреда, па се битка развила и код Горње Трешњевице, када је у помоћ стигао и 1. батаљон Првог шумадијског одреда. Напад је углавном био усмерен ка 7. добровољчком одреду. Борба је трајала цео дан и завршила се негде на обронцима Венчаца, када се Колубарска група повукла ка Аранђеловцу, а партизански борци одступили у правцу Рудника. У борбама у овим селима, према Извештају Министарства унутрашњих послова Недићеве владе за новембар месец 1941, учествовало је око 300 партизана, а убијено је 75 и заробљено четири, док су владине снаге имале чети-

⁷¹ ВА, НДА, к. 52, ф. 1, д. 8; *Зборник I/21*, 147; М. Станковић, н. д., 317–326.

⁷² Ж. Несторовић, н. д., 49; М. Станковић, н. д., 342–346. Упоредити: *Zbornik I/1*, 562; *Зборник I/21*, 150.

⁷³ ВА, НДА, к. 52, ф. 1, д. 8; *Зборник I/21*, 153.

Миливоје Станковић наводи да су партизани ову борбу водили са Немцима из Тополе и да је погинуло четири партизана. М. Станковић, н. д., 346–347, 348.

ри рањена. Према „партизанској” литератури губици Првог шумадијског одреда били су седам мртвих и десет рањених.⁷⁴

Борбама које су започете крајем октобра између Колубарске групе и Првог шумадијског одреда може се рећи да је коначно отпочела акција сламања устанка на простору централне Шумадије од стране окупационих снага, у чијим су маневрима важно место заузеле и војне снаге Недићеве владе.

Између борби са Недићевим снагама 3. батаљон Првог шумадијског одреда успео је да изврши напад на немачку колону која се из Крагујевца кретала за Београд 26. октобра 1941. године. У колони су били немачки пилоти који су били на одмору у Врњачкој бани, заједно са својим командантом. Они су се вратили са Афричког фронта и чекали даља упутства и наређења за покрет на Источни фронт. На путу од Тополе према Београду 3. батаљон (7. и 8. чета) пресрео је колону код Крћевца и отворио ватру. У борби су партизани надрладали непријатеља, али помоћ је стигла из Младеновца (војници 2. батаљона 741. пешадијског пука) и Тополе (војници из Главног штаба 714. посадне дивизије), па су партитизански борци морали да се повуку. Број погинулих Немаца варира од шест (и још шест рањених) до 80, а погинулих партизана од два до седам из 8. чете (две особе су идентификоване).⁷⁵ После борбе два погинула партизана обешена су о телеграфске стубове у Крћевцу.⁷⁶ Како се чини, у овој борби учествовали су и војници 7. добровољачког одреда из Аранђеловца, који су имали једног погинулог борца.⁷⁷

Пред сам крај месеца Први шумадијски одред, очекујући пресудне борбе са Колубарском групом, доживео је тежак ударац. У ноћи између 27. и 28. октобра убијен је командант одреда Милан Благојевић у Пожеги, од „оних прикривених слугу окупатора и издајника Недића, који су се увукли у редове поштених четника у Пожези...”

⁷⁴ ВА, НДА, к. 52, ф. 1, д. 10; *Зборник I/21*, 165; Добривоје Јовановић, „Крагујевац и околина у листу *Ново време* у току 1941. године”, *Шумадијски анали*, број 5,(2009), 300; М. Милојековић, н. д., 47; М. Станковић, н. д., 348–352.

⁷⁵ У одлуци Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача за фон Бишофсхаузена сусрећемо податак да је припадник 8. чете Миливоје Петровић из Доње Трешњевице ухваћен рањен и обешен у Крћевцу и тај је догађај датиран 12. октобра 1941. године. У књизи Миливоја Станковића „Први шумадијски партизански одред” такође се помиње исти борац који је погинуо у борби, а потом је његов леш обешен заједно са Максимом Ђуровићем из Брезовца. Овај догађај датиран је 26. октобра 1941. године. АЈ, 110–95–251, одлука за Бишофсхаузена ф. бр. 1815, дос. бр. 1295; М. Станковић, н. д., 335.

⁷⁶ *Zbornik XII/1*, 543; М. Станковић, н. д., 330–336.

⁷⁷ ВА, НДА, к. 52, ф. 1, д. 8.

Благојевић се враћао из Ужица, где је био на састанку Врховног штаба на ком су анализирана питања и проблеми које је наметала немачка офанзива. Командант Првог шумадијског одреда добио је задатак да обједини дејства на правцима Степојевац – Лазаревац – Белановица – Рудник, Топола – Рудник – Горњи Милановац и Крагујевац – Горњи Милановац. При повратку у воз је упала једна четничка патрола, која је установила да Милан Благојевић има неисправне документе и повела га са собом у команду места, где је убијен.⁷⁸ После овог догађаја команду над одредом преузео је Милан Илић Чича. Почетком новембра одред је у свој назив уврстио име погинулог команданта.

Тих јесењих дана 1941, због разбијања Рачанске и Паланачке чете Другог шумадијског партизанског одреда (деловао у североисточним деловима Шумадије) од добровољаца и немачких снага код Раче, сви функционери и команданти решили су, на саветовању у Јарушицама 28. октобра, да остатке одреда пребаце на подручје Првог шумадијског и Крагујевачког одреда.⁷⁹ Код Великог Шења један партизански курир пренео је позив припадницима Другог шумадијског одреда да дођу у Страгаре ради састанка са командантом Првог шумадијског одреда Миланом Благојевићем, који је требало да прими команду над делом одреда. Међутим, они се у Страгарима нису састали са Миланом Благојевићем, већ са Душаном Дугалићем, командантом 1. батаљона Првог шумадијског одреда и Чедомиром Плећевићем, адвокатом из Аранђеловца, блиским сарадником партизанског покрета. Душан Дугалић је напоменуо да је Милан Благојевић одсутан и да нема никакве информације о спајању одреда. Састанак се одвијао у једној кафани у Страгарима, а група је преноћила у приватној кући. Чланови Другог шумадијског одреда задржали су се у Страгарима дан и по чекајући Благојевића, који се на крају није ни појавио. Док су ноћили у Страгарима Душан Дугалић испричао им је да је пре извесног времена у близини Чумића 13. септембра зауставио аутобус који се саобраћао између Београда и Крагујевца, да је путнике истерао, аутобус запалио и заробио једног Немца, курира и „неког” Телера, трговца из Крагујевца. Одмах је издао

⁷⁸ *Zbornik I/1*, 240–242.

⁷⁹ ИАБ, фонд: Заповедник Полиције безбедности и Службе безбедности у Србији (даље: БДС), досије: Д–97; М. Станковић, *н. д.*, 373–374.

наређење да се ухапшеници стрељају. Хвалио се и да је у близини Белосаваца запленио два нова аутобуса и да их је доцније запалио.⁸⁰

До сједињавања одреда тада није дошло. Уместо тога наређена је концентрација партизанских јединица на простору Белановица – Рудник – Гружа ради што бољег организовања и одбране од надирућих снага Недићеве владе. Од новембра на том простору кренули су да се окупљају Космајски и Други Шумадијски одред, Београдски батаљон Посавског и 1. батаљон Првог Шумадијског одреда.⁸¹

Несигурна партизанско-четничка сарадња, од првог дана заснована на неповерењу, све више је доводила до низа инцидената и сукоба, који су постојали скоро свакодневна појава. Спорадични сукоби између четника и партизана, који су кренули крајем августа, нагло су учестали почетком новембра 1941. године. Тако су четници из Таковског одреда у Горњем Милановцу на препад заробили између 6. и 7. новембра већину људства 2. батаљона и 7. чете 3. батаљона Првог шумадијског партизанског одреда, које је 6. новембра кренуло од Рудника, преко Горњег Милановца, за Ужице, како би помогли у борбама тамошњим партизанским јединицама.⁸² Заробљеници су отерани у Брајиће, затим на Равну гору, где су се већ налазили партизани из Чачка, Ваљева, Такова, Ужица, Косјерића, са Космаја и из других места.⁸³ Ислеђивање је вршио Никола Калабић. Неки од бораца су пуштени, неки су прешли у редове Равногорског покрета, док је већина задржана. После тога 365 заробљених партизана предато је Немцима у Словцу 13. новембра, који су их отерали у Ваљево и затворили у магацин трговца Драгића Тадића, у коме је било још заробљеника. Дана 27. новембра 1941. пред стрељачки вод изведено је 266 лица због два убијена и шест рањених немачких војника из 342. пешадијске дивизије у околини Ваљева. Од њих је 261 лице стрељано, а пет је успело да се

⁸⁰ ИАБ, БДС, Д-97.

⁸¹ М. Милојковић, н. д., 54.

⁸² Према подацима које нуди књига *Трагом издаје...*, у Горњем Милановцу је заробљено 134 партизана, од тога 30 из Првог шумадијског одреда. Раде Познановић, Милун Раонић, Милорад Радојчић, *Трагом издаје. Сведочења о издаји четника и стрељању на Крушику, у Ваљеву 1941* (Ваљево: СУБНОР, 1987), 128.

⁸³ Р. Познановић, М. Раонић, М. Радојчић, н. д., 53–109, 133–174.

У тексту под насловом „Тридесет и три друга и другарице свирепи убијени крај Брајића“, који је донела *Борба* 27. новембра 1941, Лепосава Лукић из Космајског одреда, једина преживела, говори о томе како су четници у Брајићу 6. новембра стрељали 17 партизанки (махом болничарке) и 16 партизана (рањеници), највећим делом из Космајског и Посавског одреда. Према партизанским записима претпоставља се да је у Брајићима укупно убијено преко 500 партизана (!?). ВА, ПА, к. 1641, ф. 3, д. 6; *Zbornik I/1*, 284–285; Р. Познановић, М. Раонић, М. Радојчић, н. д., 161–167.

спаси. Судбина лица која нису изашла на стрељање била је различита: неки су интернирани на рад за Немачку, неки су пуштени, неки одведени у Бањички логор, а део је стрељан крајем 1941. иза артиљеријске касарне у Ваљеву.⁸⁴

Дан пре него што је 2. батаљон са 7. четом кренуо пут Ужица, 3. батаљон са својом 8. и 9. четом кренуо је преко Горњег Милановца за Чачак како би помогао Чачанском партизанском одреду у борбама против равногорских четника. Трећи батаљон Првог шумадијског одреда водио је од 6. до 20. новембра у селима око Чачка и Пожеге неколико жустрих борби, у којима су учествовале многобројне партизанске и четничке јединице из Шумадије и западне Србије. Најкрвавији обрачуни забележени су код Љубића 6. и 7. новембра, на обронцима Чачка 8. новембра, Душковаца 8. новембра, Љутица 13. новембра, Прељине 15. и 16. новембра, Прањана 17. и 19. новембра итд. Након потписивања примирја 20. новембра у Чачку, од 3. батаљона Првог шумадијског одреда није се више захтевало да остане у овом крају, па су се борци 25. новембра вратили за Горњи Милановац.⁸⁵

Док су 2. и 3. батаљон били одсутни, борбе у центру Шумадије нису престајале. У новембру 1941. вођена је борба између партизана и 7. добровољачког одреда из Аранђеловца у околини града. Погинуло је 20 партизана, а њих седам је заробљено и затим убијено. Истог месеца вођени су и мањи окршаји између партизана и добровољаца у околини Даросаве, Шаторње, Трешњевице. Према речима Николе Драче из Нове Градишке, који је био у 7. добровољачком одреду од октобра 1941. до јула 1942, за време његовог боравка било је око 20 борби између партизана (Ваљевски, Посавски, Космајски,

⁸⁴ АЈ, 110–81–171–81–182, одлука за Михаиловић Дражу ф. бр. 424, дос. бр. 3822; *Zbornik I/1*, 269–272, 635; Звонимир Вучковић, *Сећања из рата* (Крагујевац: Погледи, 2001), 163–168; Р. Познановић, М. Раонић, М. Радојчић, *н. д.*, 110–128, 193–403; В. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu...*, 241–242; М. Станковић, *н. д.*, 354–367.

⁸⁵ *Zbornik I/1*, 266, 274–275, 277–279; *Зборник I/2*, 212–214, 223–224; *Zbornik XIV/1* (Београд: Војноисторијски институт, 1981), 64–71; Милка Баковић-Радосављевић, *Мемоари једне равногорке. Комунисти и нацифашисти – они су исти* (Крагујевац–Чачак: Погледи, 2001), 70–84; З. Вучковић, *н. д.*, 169–173; Р. Познановић, М. Раонић, М. Радојчић, *н. д.*, 78–83, 124, 181–182; М. Станковић, *н. д.*, 367–372.

У недатованом документу у којем се наводе најважније акције Првог шумадијског одреда дат је и сумирани преглед борби које су се дешавале у околини Чачака, као и исход: у Прељини је убијено 112, заробљено 60, а рањено 18 четника, док партизани нису имали губитака; код Чачака је убијено 250, заробљено 1.100, а рањено 320 четника, док су партизани имали пет мртвих и 13 рањених; у Душковцима је убијено 12, а заробљено 15 четника, док партизани нису имали губитака (!?). ВА, ПА, к. 1642, ф. 14, д. 1.

Први шумадијски одред) и одреда Недићеве владе у Орашачком срезу.⁸⁶ Једна од многобројних борби између партизана и војних јединица Недићеве владе вођена је почетком новембра, када се жандармеријска посада из Венчана враћала на своју територију из Аранђеловца. Нападнута је од 2. батаљона Првог шумадијског одреда између Даросаве и Прогореоца. Један жандарм је убијен, више њих рањено, а девет је заробљено.⁸⁷

Наступањем Колубарске групе партизанска акција је драстично ослабила. Крајем новембра у Орашачком срезу жандармеријска станица у Даросави је ојачана, имала је 20 жандарма и 20 четника Косте Пећанца. Ова станица успоставила је телефонску линију са жандармеријском станицом у Аранђеловцу, која је имала 32 жандарма. Обе станице биле су тада под командом капетана Зечевића. Осим ове две станице, постојале су још две посадне чете у Орашцу и Копљарима.⁸⁸ У Опленачком срезу жандармеријска станица је остала у варошици Топола са 36 жандарма.⁸⁹

Према распореду окупационих трупа за коначно сламање устанка, војне снаге Недићеве владе добиле су задатак да на слободну територију ударе са североистока. Тада је пуковник Коста Мушицки, командант СДК, почео да припрема акцију против устаника у Шумадији. Највећи део снага био је ангажован на линијама Рудник – Горњи Милановац и Крагујевац – Кнић. У Тополи су се окупала сва три батаљона 721. пука. У околини Страгара и Чумића окупиро се „јуришни одред“ добровољаца. Колубарска група одреда, која је деловала на простору од Космаја, преко Орашачког и дела Опленачког среза до Рудника, носила је нови назив Рудничка група одреда, а била је под командом мајора Милана Калабића (у саставу 9. оружани одред, 3. и 7. добровољачки одред и Љишки, Качерски и Пожешки четнички одред). Све групе добиле се наређење да нападну партизана у рејону Рудник – Горњи Милановац – Таково. Поред ове групе одреда, деловале су још Гружанска и Западноморавска група одреда, али знатно јужније. Већ 20. новембра при снажном удару ове групе на Рудник погинуо је већи број партизана, док је у Рудничкој групи одреда било двоје погинулих. У току тог и следе-

⁸⁶ Историјски архив Шумадије Крагујевац (даље: ИАШК), фонд: Војни суд Крагујевац (даље: ВСК), кутија: VI, предмет: 896/45 (даље: VI, 896/45).

⁸⁷ Ж. Нестотовић, *н. д.*, 49.

⁸⁸ ВА, НДА, к. 28, ф. 3, д. 52.

⁸⁹ ВА, НДА, к. 28, ф. 3, д. 56.

Њих дана одреди Недићеве владе били су потпомогнути наступањем немачке авијације и пешадије. Наредбом генерала Недића од 21. новембра наложено је да се владине снаге обједине у јединствену целину, касније названу Шумадијски кор, стационарану у Крагујевцу под командом пуковника Косте Мушицког. На Руднику су се у том тренутку налазили део Првог шумадијског одреда, тачније њен 1. батаљон (2. батаљон и 7. чета 3. батаљона практично више нису постојале због догађаја у Горњем Милановцу, док су 8. и 9. чета 3. батаљона биле упућене као помоћ Чачанском одреду), Београдски батаљон Посавског одреда, Љубићки батаљон Чачанског одреда, Космајски одред, Привремени батаљон (остаци 2. батаљона Првог шумадијског одреда и Рудничке посадне чете), Колубарска чета Вавлевског одреда, вод Рачанске чете Другог шумадијског одреда, као и Руднички четнички одред. Следеће ноћи, између 22. и 23. новембра, Рудничка група одреда кренула је у напад на Рудник, који су најзад заузели 28. новембра, форсирајући правац Шаторња – Рудник – Горњи Милановац (група А). У борбама је погинуло 28 партизана, а тек тад је почело повлачење партизанских снага ка југозападу, према Ужицу. У истом дану 3. батаљон Првог шумадијског одреда и Таковски батаљон Чачанског одреда изгубили су своје положаје у Горњем Милановцу. Тиме је завршено, бар за кратко, постојање партизанског покрета на овим просторима. Шумадијски кор је расформиран 8. децембра 1941. године.⁹⁰ Ипак, поједини делови партизанских одреда остали су и после слома устанка на терену. Генерал Паул Бадер проценивао је у извештају од 10. децембра да се на подручју између Аранђеловца и Космаја налазе „банде” јачине око 500 људи.⁹¹

⁹⁰ Зборник I/21, 175, 177–79. Упоредити: Zbornik I/1, 282–283, 610. Види: Zbornik XII/1, 672, 678–679, 685; Б. Димитријевић, *н. д.*, 115, 151–155; N. Milovanović, *н. д.*, 223–226; М. Станковић, *н. д.*, 380–390.

У прегледу партизанских дејстава у Србији новембра 1941, који је саставило Министарство унутрашњих послова Недићеве владе, приказане су борбе одреда Милана Калабића које су вођене против партизана на Руднику. Дат је сумиран преглед борби, као и број жртава на обе стране. Тако је у борби 20. новембра страдало 56 партизана и 2 одредника. У борби вођеној од 22. на 23. новембар погинуло је 150 партизана и један одредник, док је осам њих рањено. Током 23. и 24. новембра заробљено је између 400 и 500 партизана. У борби вођеној 24. новембра погинуло је 15 партизана, а заробљено је седам. Код Рудника је вођена борба и 26. новембра, а Рудничка група претрпела је знатне губитке: „губици 6 активних официра избачено из строја, 70–80 мртвих и рањених војника”. У недатованом документу у којем се наводе најважније борбе Првог шумадијског одреда пише да је приликом Рудничке операције „непријатељ” имао 350 мртвих и 500 рањених, док су партизани имали 100 мртвих и 150 рањених. ВА, ПА, к. 1641, ф. 8, д. 11; Зборник I/21, 175, 177–179.

⁹¹ J. Marjanović, *н. д.*, 398.

Одмах по завршетку акције сламања устанка кренуло се са хапшењем и саслушавањем припадника партизанског покрета који су остали на подручју централне Шумадије. Драгослав Ранковић из Даросаве, један од првих који је приступио партизанском покрету, присећа се једног таквог саслушања: „Тукли су нас као стоку. Ударци су падали један за другим: по глави, леђима, свуда. Највише су тукли Радосава Несторовића. Љотићевски командант Панта Јеремић ударао га је парабелумом по глави. Гледао сам како му избијени зуби испадају помешани са крвљу. Када се Радосав онесвестио, Панта је зграбио пушку од једног љотићевца и наставио да га туче. Цев се забијала у тело. Кости су пуцале. Радосав је крклао као заклани брав. Тукли су затим Душана Ранковића, Светислава и Милорада Станојловића, Небојшу Станичића, мене и још неке.” Владимир Миловановић Гижа, такође један од бораца Првог шумадијског одреда, изнео је своје виђење саслушања која су се обављала средином децембра 1941: „Уведу они мене, а Панта [Јеремић] устаје и каже: ‘Говори, сунце ти ј... јарко твоје! Где су Богдан, Радован и Милорад Грујић? Где је Жика Несторовић?’ Кажем: ‘Ја не знам’. Панта ме удари пиштољем и викну: ‘Лажеш, за све знаш, мајку ти ј...’ Зграбише ме, положише на клупу и почеше да батињају. Један бије од ногу до главе, а други – преко. Па да бију доле, ни по јада, него ме бију све по бубрезима”.⁹²

Група бораца Првог шумадијског одреда, првенствено они из 8. и 9. чете 3. батаљона који се нису повукли са главнином одреда због борби код Чачка са четницима Драже Михаиловића, а потом са Немцима код Горњег Милановца, него су се почетком децембра вратили на простор централне Шумадије, похапшени су у зиму 1941. на 1942. и одведени за Крагујевац, где је током марта 1942. већина њих стрељана на чувеним стратиштима Метино брдо и Медна.⁹³

* * *

Партизанске снаге претрпеле су тежак пораз у западној Србији крајем јесени 1941. године. Врховни штаб је са око 1.500 бораца прешао Увац (прешао у италијанску окупациону зону) и нашао се у Санџаку. Јосип Броз је веровао да се Србија може опет запосести у

⁹² Ж. Несторовић, *н. д.*, 52–53.

⁹³ АЈ, 110–95–295–95–310, Одлука за Бишофсхаузена ф. бр. 1815, дос. бр. 3664; ИАШК, ВСК, II, 169/45; М. Станковић, *н. д.*, 440–441.

пролеће наредне године, па се због тога упорно држао Дрине све до половине 1942, када су партизанске снаге кренуле у забачене крајеве централне и западне Босне.⁹⁴ Повлачење одреда према Санџаку вршено је разним правцима. Партизански одреди из рејона Рудника и Горњег Милановца (Први и Други шумадијски, делови Космајског, Посавског и Чачанског одреда) одступали су преко Прањана, Јелове Горе и Златибора.⁹⁵ Од бораца Првог шумадијског одреда који су се повукли са главнином партизанских снага настао је 5 (шумадијски) батаљон, који је ушао у новоформирану Прву пролетерску ударну бригаду 21. децембра 1941. у Рудом. Ипак, нису сви борци ушли у овај батаљон. Једна десетина 1. батаљона Првог шумадијског одреда укључена је у састав Рачанске чете Шумадијског батаљона, који није сматран борбеном јединицом и остао је на простору око Нове Вароши. Овај батаљон био је састављен већином од бораца Другог шумадијског одреда и Поморавског одреда, који су најзад ушли у састав новоформиране Друге пролетерске ударне бригаде у Чајничу 1. марта 1942, као 3. (шумадијски) батаљон.⁹⁶ После константних борби, у јуну 1942. у 5. (шумадијском) батаљону Прве пролетерске ударне бригаде остало је свега 45 бораца из Шумадије који су били способни да наставе борбу. Батаљон је расформиран, а људство је укључено у 3. (шумадијски) батаљон Друге пролетерске ударне бригаде.⁹⁷

После слома устанка у овим крајевима, као уосталом у читавој Србији, завладао је мирнији период. Разлоге за смиривање ситуације можемо тражити у: престанку дејстава два антифашистичка покрета; хапшењу, ликвидирању и интернирању чланова НОП-а и ЈВуО; учвршћивању власти немачког војноадминистративног система; реорганизацији војних јединица Недићеве владе; сукцесивној пропаганди спровођеној од органа Недићеве власти; необично дугој и оштрој зими 1941. на 1942. годину. Тек с доласком пролећа 1942. почели су у назнакама да се јављају нови и обнављају стари антифашистички одреди. Први шумадијски партизански одред обновљен је 14. септембра 1942. на Букуљи и у том тренутку бројао је три чете. Командант је био Милорад Лабудовић Лабуд из Горњег

⁹⁴ В. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu...*, 294.

⁹⁵ Velimir Terzić, red., *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941–1945. Prvaknjiga. Od sloma stare Jugoslavije do Drugog zasedanja AVNOJ-a* (Београд: Војноисторијски институт, 1957), 120.

⁹⁶ *Zbornik I/1*, 321; М. Станковић, н. д., 401, 409, 416, 417.

⁹⁷ М. Станковић, н. д., 409, 421.

Милановца.⁹⁸ У литертури се као датум обнављања одреда може наћи и 1. мај или почетак јуна 1942, када се на Букуљи окупило десетак бораца који су одлучили да крену у мање акције саботаже, паљења архива и ликвидирања „петоколониша“.⁹⁹

СИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА:

Архивска грађа:

Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, Архив Југославије

Земаљска комисија за ратне злочине, Архив Србије

Недићева архива, Војни архив

Немачка архива, Војни архив

Партизанска архива, Војни архив

Заповедник Полиције безбедности и Службе безбедности у Србији, Историјски архив Београда

Управа града Београда, Одељење специјалне полиције

Војни суд Крагујевац, Историјски архив Шумадије Крагујевац

Објављени извори:

Zbornik dokumenata i podataka o narodno-oslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom I, knjiga 1. Београд: Војно-историјски институт југословенске армије, 1949.

Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа, том I, књига 2. Београд: Војноисторијски институт Југословенска народне армије, 1952.

Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа, том I, књига 20. Београд: Војноисторијски институт, 1965.

Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа, том I, књига 21. Београд: Војноисторијски институт, 1965.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom XII, knjiga 1. Београд: Војноисторијски институт, 1973.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije tom XIV, knjiga 1. Београд: Војноисторијски институт, 1981.

Јовановић, Добривоје. „Крагујевац и околина у листу Ново време у току 1941. године“, *Шумадијски анали*, број 5, (2009), 265–331.

⁹⁸ВА, ПА, к. 1642, ф. 14, д. 1.

⁹⁹ М. Станковић, н. д., 447–448; *Vojna enciklopedija*. 6..., 580.

Сећања и мемоари:

Баковић-Радосављевић, Милка. *Мемоари једне равногорке. Комунисти и нацифашисти – они су исти*. Крагујевац–Чачак: Погледи, 2001.

Вучковић, Звонимир. *Сећања из рата*. Крагујевац: Погледи, 2001.

Милојковић, Мирко. *Крв на лишћу. Записи о партизанском ратовању у Шумадији*. Београд: Нолит, 1955.

Несторовић, Живомир. *Црвене стазе*. Крагујевац: Светлост, 1962.

ЛИТЕРАТУРА:

Бркић, Станиша. *Име и број. Крагујевачка трагедија 1941*. Крагујевац: Спомен-парк „Крагујевачки октобар”, 2007.

Vojna enciklopedija, 6. Београд: Редакција Војне енциклопедије, 1973.

Глишић, Венцеслав. *Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941–1944*. Београд: Рад, 1970.

Димитријевић, Бојан. *Војска Недићеве Србије. Оружане снаге Српске владе 1941–1945*. Београд: Службени гласник, 2014.

Ђокић, Небојша, и Драган Савић. „Прилог изучавању немачког окупационог система у Србији 1941. године”. *Шумадијски анали*, број 6, (2011), 120–142.

Manošek, Valter. *Holokaust u Srbiji. Vojna okupaciona politika i uništavanje Jevreja 1941–1942*. Београд: Službeni list SRJ, 2007.

Marjanović, Jovan. *Ustanak i narodno-oslobodilački pokret u Srbiji 1941*. Београд: Institut društvenih nauka, Odeljenje za istorijske nauke, 1963.

Milovanović, Nikola. *Kontrarevolucionarni pokret Draže Mihailovića. Izdaja. 1. Београд: Slovo ljubve*, 1983.

Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918–1988. Druga knjiga. Narodnooslobodilački rat i revolucija 1941–1945*. Београд: Nolit, 1988.

Petranović, Branko. *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*. Београд: Vojnoizdavački i novinski centar, 1992.

Познановић, Раде, Раонић, Милун и Милорад Радојчић. *Трагом издаје. Сведочења о издаји четника и стрељању на Крушику, у Ваљеву 1941. Ваљево: СУБНОР*, 1987.

Станковић, Миливоје. *Први шумадијски партизански одред*. Београд: Народна књига, 1983.

Terzić, Velimir, red., *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941–1945. Prva knjiga. Od sloma stare Jugoslavije do Drugog zasedanja AVNOJ-a*. Београд: Vojnoistorijski institut, 1957.

Terzić, Velimir. *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941. Uzroci i posledice poraza. 2*. Београд: Narodna knjiga; Titograd: Pobjeda; Ljubljana: Partizanska knjiga, 1983.

MA Boris Tomanić, research trennee,

INSTITUTE FOR CONTEMPORARY HISTORY BELGRADE

**THE FIRST ŠUMADIAN PARTISAN DETACHMENT
FROM THE ESTABLISHMENT OF THE
DETACHMENT TO THE BREAKDOWN OF THE
UPRISING IN SERBIA (JUNE–DECEMBER 1941)**

(Summary)

The First Šumadian Partisan Detachment was one of the first anti-fascist units established in Yugoslavia after the beginning of the occupation. A few days after its establishment, on July 1, 1941, in the village of Gornja Trešnjevica, the Detachment entered into actions that were multiplying over time. During 1941 it operated primarily in the territory of the central Šumadija around Aranđelovac, Topola, Lazarevac and Rudnik, undertaking smaller actions in the region of Čačak and Gornji Milanovac. Important battles were fought against Germans near Bistrica, Čumić, Krčevac and during the siege of Lazarevac, then, against units of Milan Nedić government in Belanovica and Rudnik and chetniks of Draža Mihailović in Čačak region.

During the action of breaking down the uprising, The First Šumadian Partisan Detachment was engaged in an unsuccessful defense of Rudnik and Gornji Milanovac. After the breakdown of the uprising, the Detachment withdrew with the majority of the partisan forces towards the southwest of Serbia. Later, combatants became part of the First and Second Proletarian Brigades. Meanwhile, a small part of the combatants stayed in the Šumadija area, but soon most of them were arrested: some were killed, some interned, and some, after release, became inactive. In the spring of 1942, about ten combatants decided to re-establish the Detachment and enter in smaller actions in Aranđelovac area.

KEYWORDS: *The First Šumadian Partisan Detachment, combats, Germans, Chetniks, gendarmes, Aranđelovac, Lazarevac, Topola, Rudnik*